

Čemu zabraňuje zapověděti?

Markéta Pytlíková, ÚJČ

Mezioborové kolokvium Historický text a jeho interpretace

12. až 14. října 2022, Kozojedy.

Příspěvek:

- Bude velmi workshopový, sotva vypadlý z dílny
- Vychází z aktuálně zpracovávaného úseku ESSČ
- Představí lexikální jednotky *zapověděti* a *zapoviedati* a postup zpracování jejich prvních dvou významů
- Poukáže na některé překážky, které se lexikografce staví při náležitě sémantické analýze do cesty

Co se lexikografce staví do cesty?

- Její novočeské povědomí.
- Jeden z významů zpracovávaného slovesa, do nějž se mohou (s trochou novočeské slepoty) umně ukrýt doklady z významu jiného.
- Její neznalost okrajového, ale velmi zajímavého jevu z oblasti negace jisté sémantické skupiny sloves.

Novočeské *zapovědět/zapovídat*

SSJČ

- **zapovědět** (†zapovědíti Svět.) dok. (1. j. -vím, 3. mn. -vědí, rozk. -věz, trp. -věděn, -vězen) poněk. kniž. (komu co, co) *zakázat 1, nedovolit, nepovolit*: z. někomu s někým mluvit; z. něco udělat; přísně si zapověděl hrubé řeči (Pfleg.) *odmítl je*; zapovězená hra; zapovězené knihy *kt. není dovoleno mít n. číst*; zapovězená cesta *po kt. je zakázáno chodit*; ◆ zapovězené ovoce nejlépe chutná (pořek.); — ned. Zapovídati
- **zapovídati** ned. poněk. kniž. *k zapovědět*i: z. vstup nepovolaným; zapovídám ti, abys tam šel; zapovídáme si, abyste nás uráželi *vyprošujeme si*

Sloveso jednoho významu; okrajové, knižní synonymum k frekventovanému **zakázat/zakazovat**.

Základní charakteristika

zadaný tvar:

zapovědět

lemma:

zapovědět

slovní druh:

[sloveso]

frekvenční pásmo:

kolikrát v milionu slov:

1,05

Zdroj: [syn_v8](#)

Základní charakteristika

zadaný tvar:

zakázat

lemma:

zakázat

slovní druh:

[sloveso]

frekvenční pásmo:

kolikrát v milionu slov:

40,05

Zdroj: [syn_v8](#)

Staročeské *zapověděti/zapoviedati*

Vícevýznamové a hojně doložené sloveso v centru slovní zásoby.

Zakázati (6)/zakazovati (28) je výrazně méně frekventované; ipf. zakazovati nemá význam prohibere ani doložen.

*pověděti

generální heslář (18) | fulltextové hledání (249) |

dopověděti | [ESSČ](#) | [GbSlov](#) |
napověděti | [StčS](#) | [GbSlov](#) | [MSS](#) |
odpověděti | [ŠimekSlov](#) |
opověděti | [StčS](#) | [MSS](#) | [ŠimekSlov](#) |
opověděti se | [StčS](#) | [MSS](#) |
otpověděti | [StčS](#) | [MSS](#) | [ŠimekSlov](#) |
otpověděti se | [StčS](#) | [MSS](#) |
pověděti | [StčS](#) | [MSS](#) | [ŠimekSlov](#) |
propověděti | [StčS](#) | [MSS](#) |
předpověděti | [StčS](#) | [MSS](#) |
přepověděti | [StčS](#) |
připověděti | [ESSČ](#) | [MSS](#) | [ŠimekSlov](#) |
připověděti se | [ESSČ](#) |
spověděti | [ESSČ](#) |
vypověděti | [MSS](#) | [ŠimekSlov](#) |

vzpověděti | [MSS](#) | [ŠimekSlov](#) |
zapověděti | [MSS](#) | [ŠimekSlov](#) |
zpověděti | [MSS](#) | [ŠimekSlov](#) |

h101477 zapověděti, -viem/-vědě, -vie pf.

k pověděti

1. (komu co, o čem, s větou obsah. ap.) přikázat, nařídit
2. co (komu) zapovědět, zakázat
3. co (sněm, soud ap.) svolat
4. (komu, čemu) co, s větou vedlejší obsah. ap. zabránit něčemu
5. jur. co [majetek ap.] obstat, právně zabránit volnému nakládání s něčím (za účelem prozatímního zajištění nároku)
6. jur. koho [viníka] zajistit, zadržet pro škodu, dluh, provinění ap., zvl. uvězněním
7. co komu zadržet (?)
8. jur. (o úředním činiteli) koho před co (soud) předvolat, vyzvat k dostavení se
9. komu kam (k soudu) o co (majetek) zažádat o něčí předvolání před soud kvůli něčemu
10. jur. co (majetek) přihlásit u soudu svůj právní nárok na něco
11. ?? jur. odkud vypovědět, vykázat (?)

Sr. zapoviedati, obnechávati, zameškati, obmeškati, připověděti

h101480 zapoviedati, -aju, -á ipf.

k zapověděti

1. (komu) co, s větou obsah. přikazovat, nařizovat
2. (komu) co (s infinitivem, s vedlejší větou obsah.) zapovídat, zakazovat
3. jur. co [majetek] obstavovat, právně zabraňovat volnému nakládání s něčím
4. jur. koho (čím) předvolávat před soud

Sémanticky pestré sloveso.
Větší část dokladů spadá do významů 1 a 2.

Staročeské *zapověděti/zapoviedati*

- Ve staré češtině jsou dva nejhojněji doložené významy *zapověděti/zapoviedati* **přikázat/přikazovat (1)** a **zakázat/zakazovat (2)**.
- Ve většině těchto dokladů je *zapověděti/zapoviedati* doplněno slovesem v infinitivu či vedlejší větou obsahovou (*aby...*), a to s kladným i záporným slovesem. Od počátku jsem se u některých dokladů tohoto typu potýkala s obtížemi rozlišit, ke kterému významu patří, zejména proto, že klad a zápor se u sloves ve vedlejší obsahové větě choval poněkud podivně.

- *král Vladislav...přísně **zapověděl**, aby píseň (Věrní křesťané) v Praze zjevně zpívána nebyla TeigMíst I,1,71, 1480*
- *ipf. učiní jako ten, ješto **zapovídá** pekařóm, aby chleba nepekli, a jiným přikazuje, aby chleba jedli ChelčLid 58,25*

Verbum impediendi – sloveso zabraňovací

Novočeské *zapovědět* patří podle některých autorů ke skupině **sloves zabraňovacích** (spolu se *zakázat*, *(za)bránit* ap.), která by měla umožňovat užití jak kladu, tak záporu ve vedlejší větě obsahové se stejným významem: *bránil jí, aby odešla/ bránil jí, aby neodešla*

Přestože u *zakázat* a *zabránit* se v nč. pohybujeme v případě užití negace na hranici gramatičnosti, ve staré češtině jsou obě doplnění užívaná hojně.

„Při pojmech bránění, obavy atp. bývá negace na pohled nelogická (illogique, Dettenborn).“ Gebauer, *Skladba*, s. 670

Jak se z touto proměnnou vypořádat v případě stč. *zapověděti*? Jak zasahuje do rozlišení významu *přikázat* od významu *zakázat*?

Význam 1: přikázat/přikazovat

Jednoznačně sem spadají doklady s kladným slovesem ve vedlejší větě a jednoznačným kontextem, případně latinským ekvivalentem:

- *Král z Ubian povědě a vsie vojště zapovědě, by všichni kříž na se vzeli a to za znamenie měli* BawArn 5112C 76;
- *[Cyrus, král perský] jest zapověděl ve všem svém království na listech a řka: Toť praví Cyrus...ktož jest z vašeho rodu...jdi do Jeruzaléma* BiblOl 3 Esd 2,2 (*přikázal jest* BiblLit i BibPad, *rozhlásil* BiblPraž) *praedicavit*
- *každý svátek, který zapovědie [Bůh, papež i císař] pod klatbú světiti, má též právo jako neděle [tj. Vánoce, Velikonoce, Letnice]* PrávŠvábA

Význam 1: přikázat/přikazovat?

Původně jsem do této skupiny řadila i doklady se záporným doplněním typu:

- *pozvavšě jich [židovští představení Petra a Jana] před se, zapověděli jim, aby nikakež nemluvili ani učili ve jmě Ježíšovo* BiblOl Act 4,18
(přikázali sú BiblPad) denuntiaverunt

Ovlivnění primárně nč., kde hlavní věta s „zapovědět“ doplněná záporem ve větě vedlejší může fungovat pouze ve významu „přikázat“ + nachystaný falešný významový šuplík

Význam 1: přikázati/přikazovati?

- Na scestí svádí i to, že stč. vazba „přikázati, aby ne“ reálně existuje.

přikázati, -žu, -že pf.

k kázati

1. (o nadřízeném ap.) co, s inf., s větou obsah. komu *přikázat, rozkázat, nařídit, poručit*: ač ráčíš [Darie], přikáži, abych byl [Patron] viac při tvěj stráži AlxBM 95; ciesař přikáza obraz boží zlatem a drahým kamením ozdobiti VeronS 116r; se zápornou větou obsah. *zakázat něco*: knížata přísně pod velikými pokutami přikázali všem kupcům, kramářům a tržným lidem, aby do těch měst ... nevezli ani dodávali kupectví ArchC 20,552 (1467) – s elipsou přímého předm.: tehdy vstav [Ježíš] přikáza větróm i moři i učini se velmi ticho BiblDražď Mt 8,26 (káza EvSeit) imperavit

Význam 1: přikázati/přikazovati?

U řady dokladů ale premisa „doplněno zápořem = přikázat“ vyhlížela podezřele (kontext, latinský ekvivalent...):

- *král Vladislav...přísně **zapověděl**, aby píseň (Věrní křesťané) v Praze zjevně zpívána nebyla TeigMíst I,1,71, 1480*
- *proč vám bůh zapověděl, abyšte nejedli všeho ovoce rajského? BiblOl Gn 3,1 (přikázal BiblPad) **prohibuit***
- *pozvavšě jich [židovští představení Petra a Jana] před se, zapověděli jim, aby nikakež nemluvili ani učili ve jmě Ježíšovo BiblOl Act 4,18 (přikázali sú BiblPad) **denuntiaverunt***
- *ipf. učiní jako ten, ješto **zapovídá** pekařóm, aby chleba nepekli, a jiným přikazuje, aby chleba jedli ChelčLid 58,25*

Přesun do významu 2 – zakázat/zakazovat

- U uvedených dokladů lze na základě kontextu i latinských ekvivalentů předpokládat, že *zapověděti/zapoviedati* spadá do významu 2 – zakázat/zakazovat.
- Jediným faktorem, který je tam bránil zařadit, bylo negativní doplnění ve vedlejší větě – to však vysvětluje přínaležitost slovesa k slovesům zabraňovacím.
- Časnějšímu zařazení těchto dokladů do správného významu bránila skutečnost, že *zapověděti* má i význam „přikázat“ do kterého se mohly sporné doklady na čas ukrýt, na rozdíl například od staročeského *brániti* (srov. Gebauer), kde je specifické užití negativu zřejmé okamžitě.

Na okraj významu 2 – zakázat/zakazovat

Existují i jednoznačné doklady ve významu 2, které nemají obsahovou vedlejší větu negativní:

- *sliby veliké činiechu [Čechové], krčmy ve svátek zapověděchu, pravé manželstvo slíbichu, pohřeb na poli zatratichu* DalL 43,14
- *ctěte jej [Boha] svým srdcem, činiec, co j přikázal a nechajíc, co j zapověděl v svém desateře přikázání ŠtítSvát 102v;*

s větou obsahovou pouze dva doklady s kladným slovesem po „aby“:

- *i zapověděno jest jim [synům Obia], aby popovstvie poživali* BibLitTřeb 3Esd 5,39 prohibiti sunt
- **ipf.** *[pohan by duom dělal sobě v královstvie českém] zapoviedáme úplně* MajCarG 3,77

Další průzkum?

Jak se chovají slovesa zabraňování (a obav) ve staré češtině?

Část badatelů pokládá *zapovědět* a *zakázat* v nové češtině za stále živá slovesa zabraňovací s možným negativním doplněním, některé naše doklady ale naznačují že možná už ve staré češtině začíná *zapověděti* toto své specifikum ztrácet (např. ekvivalenty v BiblPad oproti BiblOl). Výzkum J. Kopeckého (2012) na datech ČNK doplnění slovesa *zakázat* negativní větou v nové češtině v podstatě vylučuje.

Průřezový průzkum zahrnující i češtinu doby střední by mohl ukázat, jak se *zapověděti* (případně *zakázati*) v tomto ohledu chová a vyvíjí.